

Czesław WODZIKOWSKI

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
Wydział Nauk Humanistycznych
Instytut Nauk Politycznych

BEZPIECZEŃSTWO EKOLOGICZNE W ŚWIETLE MIĘDZYNARODOWYCH INICJATYW NA RZECZ ZMIANY GLOBALNEGO PARADYGMATU ROZWOJU. OD PROBLEMU DO INICJATYWY

Wstęp

Artykuł jest poświęcony genezie zainteresowania globalnymi problemami związanymi z zagrożeniami i degradacją środowiska oraz podjęciu działań przez społeczność międzynarodową, a przede wszystkim Organizację Narodów Zjednoczonych (ONZ), na rzecz globalnego bezpieczeństwa ekologicznego.

Duża różnorodność definicji tego rodzaju bezpieczeństwa stwarzać może trudności metodologiczne związane z określeniem zarówno podmiotu (podmiotów) bezpieczeństwa ekologicznego, jak i jego zakresu przedmiotowego. Bezpieczeństwo ekologiczne jest przy tym jedną ze składowych zarówno bezpieczeństwa narodowego, jak i międzynarodowego. W związku z tym, wpływ na ten rodzaj bezpieczeństwa mają zarówno poszczególne państwa, jak i cała społeczność międzynarodowa. Wymusza to podejmowanie działań na rzecz bezpieczeństwa ekologicznego zarówno na poziomie poszczególnych państw, jak i w ramach międzynarodowej współpracy w tym zakresie. Bezpieczeństwo ekologiczne można przy tym rozpatrywać w dwóch płaszczyznach:

1. Jako działania państw i społeczności międzynarodowej na rzecz eliminowania zagrożeń dla środowiska.
2. Jako działania państw i społeczności międzynarodowej na rzecz opracowania i wdrożenia nowych koncepcji i idei rozwoju społeczno-gospodarczego, które miałyby nie dopuszczać lub znacznie ograniczać powstawanie takich zagrożeń¹.

W artykule skupiono się na drugiej z płaszczyzn, przyjmując hipotezę, że kwestie związane z bezpieczeństwem ekologicznym są ściśle powiązane z międzynarodowymi wysiłkami (szczególnie ONZ) na rzecz opracowania i wdrożenia nowego paradygmatu rozwoju społeczno-gospodarczego, jakim był w fazie początkowej ekorozwój, a obecnie zrównoważony rozwój. Przyjęto przy tym założenie, że typowo politologiczne analizy formalno-prawne będą metodologicznie uzasadnione dla wyjaśnienia omawianych zagadnień w ramach nauk o bezpieczeństwie.

Geneza współczesnego bezpieczeństwa ekologicznego

W latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku zapoczątkowana została w uprzemysłowionych krajach Zachodu oraz USA dyskusja, której przedmiotem była krytyka dotychczasowego paradygmatu rozwoju opartego na kulturze

¹Por. M. Ciszek, *Bezpieczeństwo ekologiczne i zrównoważony rozwój w aspekcie Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej* [w:] *Studia Ecologiae et Bioethicae* 10(2012)/1, Wydawnictwo UKSW, s. 30.

naukowo-technicznej. Zaczęły pojawiać się publikacje oraz opracowania naukowe, kwestionujące dotychczasowy model rozwoju. Wskazywały one jednocześnie na zagrożenia, jakie może on spowodować. Na przykład Andrzej Papuziński wskazuje na czynniki antropogeniczne, stwarzające zagrożenie ludzkiego bytu w przyrodzie oraz strach przed wybuchem wojny jądrowej², a Zbigniew Hull na tzw. pułapkę cywilizacyjną, możliwość wybuchu globalnego konfliktu zbrojnego oraz globalny turbokapitalizm³.

To właśnie wzajemne przenikanie się tych zagrożeń, które w efekcie powodowało ich wzmacnianie, spowodowało w tamtym czasie realną groźbę katastrofy ekologicznej obejmującej cały glob, która byłaby zagrożeniem zarówno dla środowiska naturalnego, jak i całej populacji ludzkiej. Ludzkość zaczęła zdawać sobie sprawę, że jest to efekt dotychczasowych trendów rozwoju cywilizacyjnego, które doprowadziły do powstania olbrzymiej dysproporcji między dążeniem do jak największego wzrostu produkcji i konsumpcji, a możliwościami surowcowymi (skończonością zasobów) i regeneracyjnymi Ziemi. Np. od 1990 roku produkcja przemysłowa wzrosła globalnie 50 razy. W tym samym okresie, trzydziestokrotnie wzrosło globalne zużycie energii, a kraje przemysłowe – (w których mieszka 25% ludności naszej planety) dysponują 80% światowego bogactwa i są odpowiedzialne za 75% globalnych zagrożeń środowiska⁴.

Szczególnie ważną kwestią stała się przepaść między bogatymi krajami Północy, a biednym Południem. Różnice w rozwoju społeczno-gospodarczym pogłębiały się. Coraz bardziej niekorzystna była sprzedaż produktów nisko-przetworzonych (Południe), a coraz bardziej opłacalna sprzedaż produktów wysokoprzetworzonych (Północ). Ważnym czynnikiem zagrożenia był także podział świata na dwa zwalczające się bloki ustrojowe. Uznano że stagnacja, a nawet regres w rozwoju gospodarczym państw Trzeciego Świata, spowoduje nieobliczalne zagrożenie dla stanu środowiska Ziemi oraz stanu zasobów środowiska. Zaczęto łączyć kwestie zagrożeń globalnego rozwoju gospodarczego z dysproporcjami w rozwoju Północy i Południa oraz z problemami ochrony środowiska⁵. Uznano iż dotychczasowe zasady gospodarczej współpracy międzynarodowej nie spełniły oczekiwań, a jej poprawy należy szukać w drodze politycznych porozumień. W omawianym okresie dysproporcje na linii Północ-Południe próbowano zmniejszać dwoma sposobami. Pierwszy polegał na transferze technologii z Północy do krajów Południa, a drugi na pomocy w zaspokajaniu podstawowych potrzeb społeczeństw Południa. Pojawiły się również problemy, które dotyczyły również poziomu lokalnego (ubóstwo, dostęp do

²A. Papuziński, *Filozofia zrównoważonego rozwoju jako subdyscyplina badań filozoficznych* [w:] „Problemy Ekorozwoju”. Studia Filozoficzno-Sozologiczne, Czasopismo Komitetu Człowiek i Środowisko przy Prezydium PAN, Nr1/2007, Vol. 2, s. 29.

³Por. Z. Hull, *Filozofia zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Filozoficzne i społeczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, Vol.16, A. Pawłowski (red.), Wydawnictwo Drukarnia LIBER DUO KOLOR, Lublin 2003, s. 15-16, a także: Z. Hull, *Czy idea sustainable development ukazuje nową wizję rozwoju cywilizacyjnego?*, [w:] „Problemy Ekorozwoju”. Studia Filozoficzno-Sozologiczne, Czasopismo Komitetu Człowiek i Środowisko przy Prezydium PAN, Nr 1/2007, Vol 2, s. 49-5.7

⁴Por. E. Kośmicki, *Koncepcja trwałego rozwoju jako możliwość przezwyciężenia doraźności*; [w:] *Studia nad zrównoważonym rozwojem t.1. Zrównoważony rozwój. Wybrane problemy teoretyczne i implementacja w świetle dokumentów Unii Europejskiej*, B. Poskrobko, S. Kozłowski (red.), Komitet Człowiek i Środowisko przy Prezydium PAN, Białystok-Warszawa 2005, s. 41.

⁵Por. G. Zabłocki, *Rozwój zrównoważony – Idee, efekty, kontrowersje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2002, s. 23-25.

edukacji, kwestie zdrowotne, dostęp do zasobów środowiska, problemy ochrony przyrody i ochrony środowiska itp.).

Zjawiska te, ze względu na zagrożenia jakie stwarzały, stały się przedmiotem zainteresowania polityki międzynarodowej prowadzonej przez ONZ i jej agendy, która w efekcie doprowadziła do wykrystalizowania się koncepcji (idei), którą dziś nazywamy zrównoważonym rozwojem⁶. Zajmuje ona obecnie ważne miejsce w polityce międzynarodowej, jak i w politykach państwowych, a rola ONZ jest tu nie do przecenienia.

Jak wskazuje A. Papuziński, nie chodzi tylko o fakt, iż omawiana koncepcja ewoluje od roku 1968 do dnia dzisiejszego, ale o coś znacznie ważniejszego, tj. o wpisanie w koncepcję zrównoważonego rozwoju algorytmu modelowania rzeczywistości. Jak pisze A. Papuziński; „Na zasadach modelowania obrazu świata – zarówno w wymiarze opisu i wyjaśniania rzeczywistości, jak też prognozowania i projektowania przyszłości – odcisnęły swoje piętno cele i zadania przyswiecające powołaniu ONZ. [...] ma ona służyć realizacji trzech celów: po pierwsze utrzymaniu międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa; po drugie, rozwijaniu przyjaznych stosunków między narodami w oparciu o zasady równouprawnienia i samostanowienia; po trzecie, rozwiązywaniu na drodze współpracy międzynarodowej zagadnień o charakterze gospodarczym, społecznym, kulturalnym lub humanitarnym”.⁷

Przyjmuję, że koncepcja zrównoważonego rozwoju jest odpowiedzią na konflikty w sferze międzynarodowej oraz próbą wspięcia się ponad nie. Jest jednocześnie odpowiedzią na „miałkość” dyskusji na temat rozwoju społeczno-gospodarczego toczonego w tamtym okresie przez międzynarodową społeczność na forum ONZ. Nie potrafiiono wówczas stworzyć płaszczyzny do wspólnej dyskusji na wszelkie tematy, która byłaby wolna od różnic ideologicznych, religijnych i kulturowych. Mimo to w koncepcji tej znajduje również odbicie walka interesów, która toczyła się w drugiej połowie XX wieku między różnymi aktorami światowej sceny politycznej. Można stwierdzić, że genezą koncepcji zrównoważonego rozwoju było pragnienie stworzenia takiego modelu globalnego rozwoju cywilizacyjnego, który mógłby skutecznie wyeliminować zagrożenia podważające perspektywy rozwoju ludzkości, a szczególnie zagrożenia dotyczące globalnego kryzysu ekologicznego.

Jednocześnie ten nowy model rozwoju, miał być odpowiedzią na powstające koncepcje ochrony środowiska, które podważały istniejący porządek gospodarczy, polityczny i społeczny. Z jednej strony, jest to reakcja na romantyczne, naiwne i zarazem radykalne zielone ideologie (ekologizmy) rozwijające się żywiotowo w łonie kontestacyjnych ruchów młodzieżowych w połowie lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku. Z drugiej – jest reakcją na etyczne i filozoficzne zaplecze tych ideologii w postaci akademickich teorii z przełomu lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych tamtego stulecia.

Biocentryzm leżący u źródeł wszystkich tych koncepcji był bowiem nazbyt rewolucyjny i nie do przyjęcia przez strażników status quo. Dokonane w nim zrównanie wartości bytu ludzkiego i bytów pozaludzkich, groziło poważnymi

⁶Mimo, iż w wielu dokumentach politycznych i prawnych stosuje się określenie: „zasada zrównoważonego rozwoju”, w pracy autor będzie stosował określenie: „koncepcja zrównoważonego rozwoju”, które pełniej oddaje ideę nowego paradygmatu rozwoju cywilizacyjnego.

⁷A. Papuziński, *Filozofia zrównoważonego rozwoju jako...*, op. cit., s. 29.

konsekwencjami dla najważniejszych idei porządku rozwijanego konsekwentnie od zakończenia II wojny światowej, przez przodujące państwa Zachodu. Z trzeciej – jest również reakcją na nową współczesną ekologiczną ekonomię, która negowała zasadnicze pryncypia powojennej ekonomii dobrobytu⁸. Stało się jasne, że kontynuowanie dotychczasowego schematu rozwoju gospodarczego, opartego na ekstensywnym korzystaniu ze środowiska musi prowadzić do nieuchronnej globalnej katastrofy w sferach: ekonomicznej, ekologicznej i socjalnej⁹.

Dotychczas sądzono, że wzrost gospodarki jest względnie niezależny od warunków środowiska i wraz z nim zależność ta maleje. Pogląd ten został zweryfikowany gdy udowodniono, że takie czynniki jak, eksplozja demograficzna oraz wzrost gospodarczy ukierunkowany na nieograniczoność zasobów przyrodniczych, stanowią zagrożenie dla egzystencji i rozwoju ludzkości¹⁰. Uświadomiono sobie, że co prawda szybki rozwój przemysłowy doprowadził do globalnego wzrostu produkcji, to jednak jego dalszy, niczym nieograniczony rozwój nie jest równoznaczny z postępem i rozwojem cywilizacyjnym¹¹. Wystąpił kryzys ekologiczny o niespotykanym wcześniej zasięgu i skali¹². Jak słusznie twierdzi Z. Hull: „Kryzys ekologiczny stał się kryzysem globalnym, totalnym i społecznym”¹³.

Nie bez znaczenia dla podjęcia tej inicjatywy były Raporty Klubu Rzymskiego¹⁴: *Granice wzrostu* (1972) oraz *Ludzkość w punkcie zwrotnym* (1977) w których wskazano, że następstwem niepohamowanego rozwoju demograficznego i przemysłowego przy jednoczesnym występowaniu zjawiska wyczerpywania się zasobów naturalnych i wzrostu zanieczyszczeń środowiska, będzie osiągnięcie przez ludzkość w ciągu ok. 100 lat tzw. granicy wzrostu. Wskazano przy tym, iż można tego uniknąć poprzez stworzenie warunków ekologicznej i ekonomicznej stabilizacji (osiągnięcia stanu bezpieczeństwa ekologicznego i ekonomicznego), którą można by utrzymać w długim okresie¹⁵. Realizacja tej idei przekreślałaby jednak dalszy wzrost ekonomiczny, gdyż wysuwała imperatyw zahamowania wzrostu gospodarczego na osiągniętym już

⁸Zob. A. Papuziński, *Polityka edukacyjna na rzecz zrównoważonego rozwoju w Polsce w świetle aksjologii zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Etyka wobec współczesnych dylematów*, K. Kalka, A. Papuziński (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2006, s. 331-332.

⁹Por. J. Bohdanowicz, *Ku cywilizacji ekorozwoju*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2001, s. 155-158.

¹⁰Por. B. Poskrobko, *Cykliczność, trwałość i równoważenie rozwoju*, [w:] *Zrównoważony rozwój. Wybrane problemy teoretyczne i implementacja w świetle dokumentów Unii Europejskiej. Studia nad zrównoważonym rozwojem* - tom 1, B. Poskrobko, S. Kozłowski (red.), Komitet Człowiek i Środowisko przy Prezydium PAN, Białystok-Warszawa 2005, s. 28-29.

¹¹Por. Z. Hull, *Filozofie zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka*, A. Papuziński (red.), Oficyna Wydawnicza BRANTA, Bydgoszcz 2005, s. 53-55.

¹²Kryzysy ekologiczne nie są czymś wyjątkowym w historii i pojawiały się także we wcześniejszych fazach rozwojowych ludzkości. Por. D. Kielczewski, *Ekologia społeczna. Wydanie drugie zmienione*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2001, s. 26.

¹³Z. Hull, *Problemy filozofii ekologii*, [w:] *Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii*, A. Papuziński (red.), Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1999, s. 56.

¹⁴Klub Rzymski to międzynarodowa organizacja zrzeszająca ok. 80 uczonych, praktyków polityków z całego świata. Założona została w roku 1968 z inicjatywy Aurelii Peccei i Alexandra Kinga w Rzymie. Rozgłos i międzynarodowe uznanie przyniosły jej opracowania na temat globalnych zagrożeń - tzw. Raporty Klubu Rzymskiego.

¹⁵Por. S. Kozłowski, *Przyszłość ekorozwoju*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005, s. 237-238.

poziomie¹⁶. Raporty te oraz opublikowane w późniejszych latach: *Rewolucja bosych* (1988), *Pierwsza rewolucja globalna* (1991), *Przekraczanie granic. Globalne załamanie czy bezpieczna przyszłość?*, postęp badań naukowych na polu ekologii oraz działalność organizacji i ruchów pozarządowych oraz partii „zielonych” sprawiły, że – jak pisze Z. Hull: „[...] zagadnienie stosunku człowieka (społeczeństwa) do środowiska naturalnego jest dziś coraz częściej postrzegane nie tylko jako problem przyrodniczy i techniczny, ale również, a niekiedy i przede wszystkim – jako problem społeczny, filozoficzny i etyczny”.¹⁷

W takiej atmosferze, propozycje dotyczące kontroli urodzeń, ochrony przyrody i efektywniejszego wykorzystywania zasobów naturalnych, wysuwane przez uprzemysłowione kraje Północy, były nie do zaakceptowania przez kraje Południa. Polityka międzynarodowa prowadzona przez te kraje była zdominowana takimi problemami, jak: zmniejszające się korzyści ze sprzedaży nieprzetworzonych surowców oraz pogarszająca się jakość życia mieszkańców. Kraje Trzeciego Świata postulowały zmianę reguł międzynarodowej współpracy gospodarczej i politycznej wskazując, że dotychczasowe jej modele przynoszą skutek odwrotny do zamierzonego.

W efekcie w połowie lat siedemdziesiątych XX wieku postanowiono wspomóc rozwój społeczny przez redukcję nierówności i zwiększenie zaspokojenia potrzeb społeczeństw najbardziej tego potrzebujących. Do realizacji tego celu miała posłużyć globalna redystrybucja dobrobytu, poprzez transfer inwestycji z Północy do krajów Południa oraz pomoc Północy w zaspokojeniu podstawowych potrzeb społeczeństw krajów Trzeciego Świata. Te formy pomocy wraz z pomysłem przekazania części narodowych kompetencji do koordynującej w skali globalnej te działania instytucji międzynarodowej, miały przynieść efekt w postaci wspólnych, a przede wszystkim efektywnych programów ochrony przyrody i zasobów naturalnych oraz przyczynić się do rozwiązania dotychczasowych problemów.

Zakończenie

Skala degradacji środowiska naturalnego w latach 60. XX wieku osiągnęła taki poziom, że realnie zaczęła zagrażać podstawom egzystencji człowieka. Pojawiające się alarmistyczne wizje kreowane przez niezależnych ekspertów i organizacje pozarządowe oraz nowe prądy kontrkulturowe i poglądy radykalnych intelektualistów, kwestionowały powojenny porządek polityczny. Wskazywały przy tym radykalne rozwiązania, niemożliwe do zaakceptowania przez państwa nadające w ówczesnym czasie ton międzynarodowej polityce i gospodarce¹⁸.

Widmo globalnej klęski ekologicznej, przed którą stanął świat w ówczesnym czasie, było genezą międzynarodowych wysiłków, głównie ONZ i jej agend, na rzecz opracowania takiego modelu globalnego rozwoju, który z jednej strony zachowałby powojenne polityczne *status quo*, a z drugiej kompromisem między poglądami dotyczącymi relacji człowieka ze środowiskiem w kontekście obowiązujących od zakończenia II wojny światowej trendów gospodarczych.

¹⁶Por. A. Papuziński, *Polityka edukacyjna na ...*, op. cit., s. 332.

¹⁷Z. Hull, *Problemy filozofii ekologii...*, op. cit., s. 66.

¹⁸Np. radykalny ekologizm, reglamentacja zasobów naturalnych, samoograniczenie konsumpcji oraz zerowy wzrost gospodarczy.

Wszystkie te uwarunkowania spowodowały, że zapoczątkowana przez ONZ pod koniec lat 60. XX w. globalna dyskusja dotycząca degradacji i zagrożenia środowiska, doprowadziła w efekcie do wykrystalizowania się nowego paradygmatu rozwoju, który dziś nazywamy zrównoważonym rozwojem, a którego jednym z najważniejszych celów, obok kwestii społecznych i gospodarczych, jest zapewnienie bezpieczeństwa ekologicznego zarówno w skali globalnej jak i lokalnej, realizowanego zarówno w ramach stosunków międzynarodowych, oraz polityk wewnętrznych poszczególnych państw.

Impulsem do podjęcia międzynarodowych działań w tym zakresie było wystąpienie Sekretarza Generalnego ONZ Sithu U Thanta w dniu 3 grudnia 1968 roku podczas XXIII Sesji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych oraz opublikowanie w 1969 roku raportu Człowiek i jego środowisko. Te dwa wydarzenia uznaje się za początek działań wspólnoty międzynarodowej, która w odpowiedzi na globalne zagrożenie środowiska, które stanowiło realne zagrożenie bezpieczeństwa ekologicznego ludzkości, doprowadziły w efekcie do sprecyzowania koncepcji zrównoważonego rozwoju (pierwotnie ekorozwoju), jej międzynarodowego upowszechnienia i prób realizacji.

Formalno-prawne analizy dotyczące funkcjonowania sceny międzynarodowej w omawianym okresie, a szczególnie dotyczące najważniejszych jej aktorów, ich interesów oraz działalności instytucji międzynarodowych, pozwoliły wykazać, że międzynarodowe wysiłki na rzecz osiągnięcia bezpieczeństwa ekologicznego są ściśle związane z nowym paradygmatem rozwoju globalnego i stanowią jeden z fundamentów działań na rzecz wdrożenia zrównoważonego rozwoju. Potwierdzono tym samym przyjętą we wstępie hipotezę oraz wykazano że analiza formalno-prawna jest dobrym narzędziem badawczym przydatnym w metodologii nauk o bezpieczeństwie.

Streszczenie

W artykule przedstawiono genezę współczesnej problematyki dotyczącej walki z globalnymi (ale i z lokalnymi) zagrożeniami środowiska na tle wysiłków społeczności międzynarodowej (głównie ONZ i jej agend) w tym zakresie. Globalne zagrożenia środowiska z lat 50. i 60. XX w. i związana z tym reakcja społeczeństw państw wysokorozwiniętych, negująca dotychczasowy ład polityczny i gospodarczy, powstające nowe ideologie oraz poglądy ekonomiczne, wymusiły podjęcie działań na rzecz utrzymania dotychczasowego *status quo* w kwestiach społeczno-politycznych i gospodarczych oraz środowiskowych. Globalny kryzys środowiskowy – prowadzący w przypadku braku reakcji, do totalnej klęski ekologicznej zagrażającej funkcjonowaniu społeczności ludzkiej zwrócił uwagę ludzkości na konieczność zmiany paradygmatu rozwoju. Podstawą tej zmiany miało być osiągnięcie stanu zarówno globalnego jak i lokalnego bezpieczeństwa ekologicznego, które stanowić miało fundament, na którym można było budować inne rodzaje bezpieczeństwa.

Słowa kluczowe: globalne zagrożenia środowiska, bezpieczeństwo ekologiczne, zrównoważony rozwój, kryzys ekologiczny

Summary

The article presents the genesis of contemporary problems regarding the fight against global (but also local) environmental threats against the background of the efforts of the international community (mainly the UN and its agencies) in this regard. Global environmental threats from the 1950s and 1960s and the related reaction of the societies of highly developed countries, negating the current political and economic order, emerging new ideologies and economic views, forced action to maintain the current status of the quo on socio-political, economic and environmental issues. The global environmental crisis leading (in the absence of reaction) to a total ecological disaster that threatened the functioning of the human community drew the attention of humanity to the need to change the paradigm of development. The basis of this change was to achieve the state of both global and local ecological security, which was supposed to be the foundation on which other types of security could be built.

Key words: global environmental threats, ecological security, sustainable development, ecological crisis

Bibliografia:

- Bohdanowicz J., *Ku cywilizacji ekorozwoju*. Gdańsk 2001
- Ciszek M., *Bezpieczeństwo ekologiczne i zrównoważony rozwój w aspekcie Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej* [w:] *Studia Ecologiae et Bioethicae* 10(2012)/1. Warszawa 2012
- Hull Z., *Czy idea sustainable development ukazuje nową wizję rozwoju cywilizacyjnego?*, [w:] „Problemy Ekorozwoju”. *Studia Filozoficzno-Sozologiczne*. Lublin 2007
- Hull Z., *Filozofia zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Filozoficzne i społeczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*. Lublin 2003
- Hull Z., *Filozofie zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka*. Bydgoszcz 2005
- Hull Z., *Problemy filozofii ekologii*, [w:] *Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii*. Bydgoszcz 1999
- Kiełczewski D., *Ekologia społeczna. Wydanie drugie zmienione*. Białystok 2001
- Kośmicki E., *Koncepcja trwałego rozwoju jako możliwość przewyciężenia doraźności*; [w:] *Studia nad zrównoważonym rozwojem t.1. Zrównoważony rozwój. Wybrane problemy teoretyczne i implementacja w świetle dokumentów Unii Europejskiej*. Białystok-Warszawa 2005
- Kozłowski S., *Przyszłość ekorozwoju*. Lublin 2005
- Papuziński A., *Filozofia zrównoważonego rozwoju jako subdyscyplina badań filozoficznych*, „Problemy Ekorozwoju”. Lublin 2007
- Papuziński A., *Polityka edukacyjna na rzecz zrównoważonego rozwoju w Polsce w świetle aksjologii zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Etyka wobec współczesnych dylematów*. Bydgoszcz 2006
- Poskrobko B., *Cykliczność, trwałość i równoważenie rozwoju*, [w:] *Zrównoważony rozwój. Wybrane problemy teoretyczne i implementacja w świetle dokumentów Unii Europejskiej. Studia nad zrównoważonym rozwojem – tom 1*. Białystok-Warszawa 2005
- Zabłocki G., *Rozwój zrównoważony – Idee, efekty, kontrowersje*. Toruń 2002